

Katarzyna Błachowska

University of Warsaw, Poland
ORCID: 0000-0002-3205-1705

**Docenione Księstwa Halickie
i Halicko-Włodzimierskie.
Kształty ukraińskiej państwowości
w średniowieczu: Stefan Tomaszewski
(Stepan Tomaszivski)**

Appreciated Principalities of Halych and Halych-Vladimir. Shapes of Ukrainian Statehood in the Middle Ages: Stepan Tomashivsky

Abstract

When during the nineteenth and at the beginning of the twentieth century European *non-dominant ethnic groups* were transformed into nations, native history was one of the pillars that lay solid foundations for this transition. Professional historians giving lectures on the indigenous past became the makers of historical nation-state identity. Early Medieval period played considerable part in this process. Apart from cognitive function, it also proved the historicity of the community and its historical, or even spiritual, rights to the lands they inhabited. For the Ukrainian nation (term commonly used since the end of the second decade of the twentieth century) the situation was highly complicated because it was shaped in various circumstances, that is under the reign of the Romanov and Habsburg dynasties. In two centres of the development of historical reflection (Kiev and Lviv), scholars looked quite differently on the origins of the Ukrainian state, but it was Mykhailo Hrushevsky's – a professor at Lviv University (1894–1914) – view that became dominant. In his opinion, the Grand Principality of Kiev (ninth to twelfth century) was the first Ukrainian state. In 1919, Stepan Tomashivsky developed an idea that became representative for the Lviv school of history – the first Ukrainian state organism was the Principality of Halych (twelfth century) and the first completely formed, sovereign Ukrainian state – the Principality of Halych-Vladimir (thirteenth to fourteenth century). According to Hrushevsky, the former of these was just a Grand Principality of Kiev's march, while the latter was its imperfect continuation.

Keywords: Stepan Tomashivsky, Mykhailo Hrushevsky, Grand Principality of Kiev, Principality of Halych, Principality of Halych-Vladimir, Ukrainian history, Ukrainian state.

W XIX wieku dokonał się proces przekształcania „nierządzących grup etnicznych (*non-dominant ethnic groups*)” w narody. Ich uformowanie stało się jedną z kluczowych przyczyn zmiany na politycznej mapie środkowo-wschodniej części kontynentu europejskiego, do której doszło po zakończeniu Wielkiej Wojny (1914–1918). U podstaw tej zmiany legła zasada samookreślenia narodów legitymizująca powstanie nowych państw – bądź odrodzenie wcześniej istniejących – na gruzach Cesarstwa Niemieckiego, ale także monarchii Habsburgów i Imperium Romanowów.

Narodem, który po 1918 r. nie znalazł się – choć próbował – w gronie beneficjentów zasady samookreślenia, był naród ukraiński. Jego proces formacyjny wpisywał się w model procesu narodotwórczego „nierządzących grup etnicznych”, tj. wspólnot, które – jak wskazuje współczesny badacz zagadnienia Miroslav Hroch¹ – „miały słabą, często naruszoną (albo zupełnie żadną) tradycję wysokiej kultury wyrażonej we własnym języku i w większości też niepełną strukturę społeczną (zazwyczaj nie należeli do nich członkowie klas rządzących i elit)”². W procesie przekształcania się „nierządzących grup etnicznych” w narody, kluczowe znaczenie miało uzupełnienie tych „deficytów”. Polegało to na kształceniu elit, które mogły stworzyć kulturę wysoką w języku narodowym oraz przedstawić wykład rodzimej historii łączący wspólnotę i mający lec u podstaw jej pamięci historycznej. W wieku XIX – wieku historyzmu (!)³ – wykład ten tworzyli profesjonalni historycy, którzy stali się tym

¹ Zob. M. Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*, New York 1985; publikacja w j. polskim: *idem*, *Małe narody Europy: perspektywa historyczna*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2008.

² *Ibidem*, s. 8.

³ Terminowi „historyzm” przypisywanych jest wiele znaczeń. Zgodnie z definicją przyjętą przez Jerzego Topolskiego (za Ernstem Troeltschem), „historyzm” oznacza „stworzenie historii narodowych, historii o odpowiednim poziomie krytycyzmu w obróbce materiału źródłowego, lecz zarazem historii odpowiadającej dążeniom narodów”; J. Topolski, *Od Achillea do Béatrice de Planissolles. Zarys historii historiografii*, Warszawa 1998, s. 89.

samym konstruktorami historycznej tożsamości wspólnoty-narodu. Tu zaś znaczącą część opowieści stanowił wykład poświęcony epoce średniowiecza, zwłaszcza wczesnego. Miał on znaczenie poznawcze, ale zawierał też dowód historyczności wspólnoty i uzasadnienie jej historycznych, czy wręcz przyrodzonych, praw do zamieszkiwanych ziem, legitymizowanych faktem wytworzenia przez wspólnotę-naród państwa.

Przyjęte powszechnie w XIX-wiecznej nauce historycznej przekonanie o fundamentalnej roli państwa w dziejach każdego narodu wynikało z faktu, że jej główny nurt wyznaczali historycy reprezentujący myśl państwową państw istniejących. W aspekcie konceptualnym stanowisko to znajdowało uzasadnienie w – bardzo silnie oddziałującej na myśl historyczną – historiozofii Geорга Wilhelma Friedricha Hegla⁴. Niemiecki filozof twierdził, że „W dziejach powszechnych [...] mamy do czynienia z takimi jednostkami, jak narody i z takimi całościami, jak państwa”⁵. Trzeba dodać, że miały to być jednostki i całości zespolone, bowiem „W dziejach powszechnych mówić można tylko o narodach, które utworzyły państwa”⁶.

W tej perspektywie narody, które państw nie utworzyły, nie były narodami historycznymi – nie posiadały historii. Jak wyjaśniał Hegel, „w języku naszym wyraz *historia* (*Geschichte*) jednoczy w sobie stronę obiektywną z subiektywną i oznacza zarówno *historiam rerum gestarum*, jak i same *res gestas*, oznacza same zdarzenia w stopniu nie mniejszym niż ich opis”. Ale ponieważ „opis historyczny pojawia się

⁴ Hegel (1770–1831) przedstawił ją w wykładach z filozofii dziejów, które prowadził na Uniwersytecie w Berlinie w latach 1822–1831. W czasie jego berlińskiej profesury (katedrę objął w 1818 r.) „Stolica Prus stała się Mekką filozoficzną, do której zjeżdżano z wszystkich krajów europejskich, by słuchać myśliciela, który zawarł w swym systemie problemy wszystkich dyscyplin filozoficznych”; T. Koński, *Hegel i jego filozofia dziejów*, [w:] *Wykłady z filozofii dziejów*, G.W.F. Hegel, t. 1, Warszawa 1958, s. XI.

⁵ G.W.F. Hegel, *op. cit.*, s. 21.

⁶ *Ibidem*, s. 59. Filozof następująco uzasadnił przytoczone twierdzenie: „Bo trzeba wiedzieć, że państwo jest urzeczywistnieniem wolności, to znaczy absolutnego celu ostatecznego [...]; trzeba dalej wiedzieć, że wszelką wartość, jaką człowiek posiada, wszelką rzeczywistość duchową zawdzięcza on jedynie państwu”; *ibidem*, s. 59.

równocześnie z czynami i zdarzeniami o charakterze istotnie historycznym”⁷, tak też „Dopiero w państwie [...] występują wyraźnie określone czyny a wraz z nimi jasna ich świadomość, która stwarza możliwość i potrzebę ich utrwalenia”⁸. „Dopiero państwo wnosi tu [w czyny ludzi] treść, która nie tylko nadaje się dla prozy historycznej, ale ją samą współwytwarza”⁹. Słowem, nie każda przeszłość jest historią (dziejami), bo „Dzieje powszechne to postęp w uświadamianiu wolności, postęp, który mamy poznać w jego konieczności”¹⁰. Postęp ów dokonuje się w narodach zorganizowanych w państwa.

Przedmiotem prezentowanych rozważań nie jest oczywiście analiza zbudowanego przez Hegla systemu historiozoficznego¹¹. Dla rozważań tych jest jednak istotne sformułowane przez Hegla twierdzenie, że narodami posiadającymi historię są wyłącznie narody posiadające państwo. Historycy w XIX i pierwszych dziesięcioleciach XX w. – niezależnie od swego stosunku do historiozofii Hegla jako takiej – twierdzenie to uważali za prawdziwe, by nie rzecz oczywiste, więc przyjmowali je jako fundamentalne założenie swych wykładów dziejów ojczystych. Z twierdzeniem tym zmierzyć musieli się też historycy budujący wykład dziejów narodów, które wyrastały z „nierządzących grup etnicznych” i w XIX w. nie posiadały państwa.

Historycy dokonujący konceptualizacji dziejów tych narodów legitymizowali ich „historyczność”, stosując w istocie *argumentum ad consequentiam* („argument [odwołujący się] do następstw”)¹². Czynili to poprzez przyjęcie założenia – zwykle nieformułowanego *expressis verbis* – że wspólnota, która raz utworzyła własne państwo, stawała się wspólnotą historyczną. Przyjęli je również historycy

⁷ *Ibidem*, ss. 91–92.

⁸ *Ibidem*, s. 93.

⁹ *Ibidem*, s. 92.

¹⁰ *Ibidem*, s. 29.

¹¹ Przystępnie jego istotę objaśnił wybitny badacz niemieckiej myśli historycznej Jerzy Serczyk. Zob. J. Serczyk, *25 wieków historii. Historycy i ich dzieła*, Toruń 1994, ss. 245–247.

¹² K. Szymanek, *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny*, Warszawa 2001, ss. 50–51.

konstruujący w XIX i na początku XX w. wykład dziejów narodu, który ostatecznie przyjął nazwę ukraińskiego¹³. W jego wypadku podejście rodzimych historyków do zagadnienia rodzimej państwowości było bardziej skomplikowane niż w wypadku innych narodów wyrastających z „nierządzących grup etnicznych”.

Komplikacja owa wynikała z faktu, że wykład dziejów narodu, który ostatecznie przyjął nazwę narodu ukraińskiego, formułowany był w dwóch ośrodkach rozwijających się w XIX wieku w granicach różnych państw. Jeden znajdował się pod panowaniem Habsburgów – we Lwowie¹⁴, stolicy Królestwa Galicji i Lodomerii, które Habsburgowie utworzyli w 1772 r. z ziem odebranych Rzeczypospolitej po jej pierwszym rozbiore. Drugi – Kijów¹⁵ – pozostawał pod panowaniem Romanowów, a został przejęty przez nich od Rzeczypospolitej w 1667 r. W XIX wieku Kijów był stolicą guberni kijowskiej Imperium Rosyjskiego. Jednej z trzech – obok guberni wołyńskiej i podolskiej (obie zostały utworzone z ziem odebranych Rzeczypospolitej w następstwie jej rozbiorów) – którym po 1840 r. nadano miano Kraju Południowo-Zachodniego (Rosji)¹⁶.

W każdym z tych ośrodków istniały zasadniczo różne warunki prowadzenia badań oraz publikowania ich wyników przez uczonych tworzących wykład dziejów narodu, który ostatecznie przyjął nazwę ukraińskiego. Co więcej, oni sami patrzyli na jego dzieje z istotnie różnych perspektyw, a tym samym istotnie różnili się w ocenie znaczenia kolejnych państw. Słowem, różne państwa uznawali za pierwsze państwo ukraińskie. Dla porządku przypomnijmy, które państwa znajdowały się „w puli”. Były to, w chronologicznej kolejności ich powstania:

¹³ W XIX i na początku XX w. używano wielu terminów. Termin „naród ukraiński” stał się dominującym u schyłku drugiej dekady XX w.

¹⁴ Zob. L. Zaskilniak, *Historia Ukrainy*, [w:] *Historia na Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie*, red. J. Maternicki, J. Pisulińska, L. Zaskilniak, Rzeszów 2016, ss. 347–372.

¹⁵ Zob. S.I. Mihal'chenko, *Kievskaâ škola: Očerki ob istorikah*, Brânsk 1994.

¹⁶ S. Wiech, *Królestwo i ziemie zabrane 1831–1855*, [w:] *Historie Polski w XIX wieku*, red. A. Nowak, t. 2, cz. 1: *Historie polityczne*, red. M. Karpińska, S. Wiech, T. Gąsowski, G. Kucharczyk, Warszawa 2013, s. 170.

– **Wielkie Księstwo Kijowskie:** pierwsze państwo dynastii Rurykowiczów. Za „formalną” niejako datę jego powstania można uznać rok 882, w którym Kijów został zdobyty przez księcia Olega (zm. 912). Oleg był opiekunem małoletniego Igora, syna Ruryka (zm. 879), protoplasty dynastii Rurykowiczów. Po śmierci Olega Igor Rurykowicz (zm. 945) objął panowanie w Kijowie i od tej pory gród pozostawał w rękach tej dynastii. Tym jej członkiem, któremu przypadła zasługa dopełnienia budowy Wielkiego Księstwa Kijowskiego, był wnuk Igora Rurykowicza, Włodzimierz Światosławowicz (Wielki, Święty, zm. 1015). Był on też szczęśliwym ojcem wielu synów, którzy osiągnęli „wiek sprawny” (średniowieczną pełnoletniość) i stali się – oni sami lub ich potomkowie – protoplastami linii Rurykowiczów, z których część wyrosła do rangi odrębnych dynastii. Gród Kijów zachował status niekwestionowanego politycznego ośrodka władztwa Rurykowiczów do połowy XII wieku. Cios ostateczny zadali pozycji tego miasta Mongołowie (1241).

– **Księstwo Halickie:** państwo utworzone przez członków jednej z linii Rurykowiczów, która zyskała status dynastii – Rościsławowiczów, tj. potomków księcia Rościsława Włodzimierzowicza (zm. 1067), prawnuka wielkiego księcia Włodzimierza Światosławowicza. Za „formalną” datę powstania Księstwa Halickiego uznaje się rok 1141, w którym książę Włodzimierz (Włodzimierko) Wołodarowicz (zm. 1153), wnuk Rościsława, uczynił gród Halicz stolicą. Korzenie Księstwa Halickiego sięgają jednak dziewiątej dekady XI w., kiedy Włodzimierz Wołodarowicz zjednoczył ziemie Księstw Przemyskiego i Trembowelskiego, które założyli jego antenaci – ojciec Wołodar (zm. 1124) oraz jego bracia, Ruryk (zm. 1092) i Wasylko (zm. 1124), synowie Rościsława Włodzimierzowicza. Księstwo Przemyskie książęta ci utworzyli ok. 1085 roku. Księstwo Trembowelskie założył Wasylko Rościsławowicz przed 1097 rokiem. Dynastia Rościsławowiczów panowała w Księstwie Halickim aż do jej wygaśnięcia w roku 1199 (lub 1198).

– **Księstwo Halicko-Włodzimierskie:** państwo utworzył w 1199 r. książę włodzimierski Roman Mścisławowicz (zm. 1205) wywodzący

się z wołyńskiej linii Rurykowiczów (po kądzieli był Piastem¹⁷). Do połączenia Księstw Włodzimierskiego i Halickiego doszło po śmierci ostatniego reprezentanta dynastii Rościśławowiczów. Roman stał się protoplastą halicko-włodzimierskiej dynastii Romanowiczów. Jego syn, Daniel (zm. 1264), w 1253 r. koronował się na króla Rusi. W linii męskiej dynastia wygasła w 1323 r. Wówczas na tronie zasiadł jej reprezentant po kądzieli, a Piast mazowiecki po mieczu, Jerzy II Bolesław¹⁸. Po jego bezpotomnej śmierci w 1340 r. Księstwo Halicko-Włodzimierskie przestało istnieć, a jego ziemie znalazły się w granicach państw ościennych. Obszar dawnego Księstwa Halickiego włączony został do Korony Królestwa Polskiego, by w XV w. zyskać nazwę Ruś Czerwona¹⁹. Obszar Księstwa Włodzimierskiego, czy szerzej Wołyń, stał się częścią Wielkiego Księstwa Litewskiego.

U progu XX w. hierarchizacji roli tych państw w ukraińskiej przeszłości dokonał historyk, „który stał się twórcą koncepcji ukraińskich dziejów narodowych”²⁰ – po dziś dzień konstytutywnej dla ukraińskiej myśli historycznej – Mychajło Hruszewski. Zaprezentował ją na kartach pierwszych trzech tomów syntezy *Historia Ukrainy-Rusi*²¹. Napisał je będąc profesorem Uniwersytetu Franciszka I we Lwowie, lecz we wprowadzonej przez siebie hierarchizacji ukraińskich

¹⁷ Matką Romana była Agnieszka, córka Bolesława Krzywoustego, ojcem zaś ksiązę włodzimierski Mściśław Izaśławowicz; M. Korduba, *Agnieszka*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, red. W. Konopczyński, t. 1, Kraków-Wrocław 1935, ss. 30–31; D. Dąbrowski, *Genealogia Mściśławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*, Kraków 2008, ss. 225–228.

¹⁸ Matką Jerzego II Bolesława była Maria, siostra Andrzeja i Lwa, dwóch ostatnich Romanowiczów. Obaj zmarli (zginęli?) między 1321 a 1323 r. Ojcem ich był Trojden, ksiązę czerski; D. Dąbrowski, *Rodowód Romanowiczów ksiąząt halicko-wołyńskich*, Poznań-Wrocław 2002, ss. 242–249; O. Balzer, *Genealogia Piastów*, wyd. 2., Kraków 2005, tabl. IX, X.

¹⁹ W. Semkowicz, *Geograficzne podstawy Polski Chrobrego*, „Kwartalnik Historyczny”, z. 2, 1925, s. 310.

²⁰ M. Hroch, *Małe narody Europy*, s. 29.

²¹ M.S. Hrushevs'kyi, *Istoria Ukrainy-Rusi*, t. 1: *Do pochatku XI vika*, Lviv 1898; t. 2: *XI–XIII vik*, Lviv 1899; t. 3: *XIV–XVI viki*, Lviv 1900. Ostateczną, zmienioną w stosunku do wydania pierwszego wersję wykładu zamieszczonego w tomach 1–3 Hruszewski przedstawił w trzecim wydaniu tomu 1.: *idem, Istoria Ukrainy-Rusi*,

państw całkowicie odrzucił stanowisko w ośrodku tym wypracowane²², by oprzeć ją na założeniach nawiązujących do refleksji rozwijanej w XIX w. przez historyków i ukraińskich działaczy narodowych w Imperium Rosyjskim. W pewnym uproszczeniu stwierdzić możemy, że Hruszewski koncepcję ukraińskich dziejów narodowych osadził w tradycji kijowskiej. Uznał Wielkie Księstwo Kijowskie za pierwsze państwo ukraińskie. Księstwu Halickiemu wyznaczył rolę marchii chroniącej zachodnie rubieże tego państwa, a Księstwu Halicko-Włodzimierskiemu rolę ułomnej kontynuacji pierwszego państwa ukraińskiego²³.

Koncepcja Mychajły Hruszewskiego stała się dla ukraińskiej myśli historycznej fundamentalną, co nie znaczy, że jej ogłoszenie spowodowało „wygaszenie” nurtu refleksji nad rodzimą przeszłością, którą możemy nazwać szkołą lwowską – jeżeli za punkt odniesienia przyjmiemy miejsce aktywności tworzących ją historyków – lub halicką – ze względu na przyjętą przez nich hierarchizację państw w ukraińskich dziejach.

Reprezentantem szkoły lwowskiej/halickiej, który miał odwagę zmierzyć się intelektualnie z Mychajłem Hruszewskim i jego koncepcją, był Stefan Tomaszewski²⁴ (Stepan Tomaszewski, 1875–1930), współtwórca – wraz z Mykołą Czubatym – badań nad dziejami Cerkwi ukraińskiej²⁵ oraz historią ukraińskiego prawa, a przede

t. 1, Kyiv 1913; oraz w drugim wydaniu tomu 2. i 3.: *idem, Istoria Ukrainy-Rusi*, t. 2–3, Lviv 1905.

²² Mychajło Hruszewski pochodził z Chełma (w XIX w. Imperium Rosyjskie), a miejscem formacji naukowej był dla niego Uniwersytet Kijowski, po ukończeniu którego objął katedrę na Uniwersytecie Lwowskim. Był jego profesorem w latach 1894–1914; R.Ya. Piriń, V.V. Telvak, *Myhailo Hrushevskyy: biohrafichnyi narys*, Kyiv 2017, ss. 100–178.

²³ K. Błachowska, *Księstwo Halicko-Włodzimierskie w dziejach Ukrainy. Perspektywa lwowska i kijowsko-lwowska: Izidor Szaraniewicz, Mychajło Hruszewski*, „Studia Polsko-Ukraińskie”, t. 5, 2018, ss. 30–31.

²⁴ W tym brzmieniu imienia i nazwiska historyk podpisywał teksty, które publikował w języku polskim.

²⁵ Zob. S. Tomashivskyy, *Predtecha Isidora. Petro Akerovych, neznanyi mytropolitu rukskyy (1241–1245)*, „Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni / Zapysky chyna

wszystkim twórcą tzw. kierunku państwowego w ukraińskiej historiografii²⁶. Stefan Tomaszewski jako uczony uformował się we Lwowie. Podczas studiów na Uniwersytecie Lwowskim – podobnie jak wielu w przyszłości wybitnych ukraińskich historyków – uczęszczał na wykłady Mychajły Hruszewskiego oraz organizowane przez niego spotkania naukowe²⁷. W 1911 r. Tomaszewski uzyskał na Uniwersytecie Lwowskim tytuł doktora habilitowanego w zakresie historii Austrii i rozpoczął wykłady w języku ruskim (ukraińskim). Po wybuchu I wojny światowej przeniósł się do Wiednia, by następnie zamieszkać w Berlinie. W 1925 r. na krótko powrócił do Lwowa, z którego przeniósł się do Krakowa, „gdzie w 1927 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim habilitował się z historii Ukrainy”²⁸. Współczesny ukraiński badacz Oleksij Suchyj tak oto scharakteryzował pozycję Tomaszewskiego:

W środowisku ukraińskich inteligentów Lwowa w latach dwudziestych XX w. Stepan Tomaszewski (Stefan Tomaszewski) był postacią znaną i cenioną. Uważnie wsłuchiwano się w jego myśli w środowisku intelektualnym, które skupiało się wokół Naukowego Towarzystwa imienia Szewczenki (NTSz). Pamiętano tu jego przedwojenne batalie z mistrzem ukraińskiej nauki historycznej Mychajłem Hruszewskim²⁹.

sv. Vasilija Velikoho”, t. 2, vyp. 3, 1926, ss. 221–313; *idem*, *Petro: pershyi uniatskyi mytropolit Ukrainy-Rusi. Istorychnyi narys*, Lviv 1928; *idem*, *Boiaryn chy ihumen? (Prychynok do pyttannia pro osobu mytropolita Petra Akerovycha)*, „Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni / Zapysky chyna sv. Vasilija Velikoho”, t. 3, vyp. 1–2, 1928/30, ss. 171–178; *idem*, *Do istorii Peremyshtia i jeho yepiskopskoi katedry. Krytychni zamitky*, „Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni / Zapysky chyna sv. Vasilija Velikoho”, t. 3, vyp. 1–2, 1928/30, ss. 179–190; *idem*, *Vstup do istorii Cerkvy na Ukraini*, „Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni / Zapysky chyna sv. Vasilija Velikoho”, t. 4, vyp. 1–2, 1931, ss. 1–161; S. Tomaszewski, *Ruski epizod soboru lugduńskiego 1245 r. Szkic historyczny*, Lwów 1927.

²⁶ O. Suchyj, *Stepan Tomaszewski (1875–1930)*, [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2007, ss. 441–452.

²⁷ Uczestnikami spotkań w różnych latach byli – obok Stefana Tomaszewskiego – Myron Korduba (1876–1947), Iwan Krypiakiewicz (1886–1967), Mykoła Czubyat (1889–1975) i in.; L. Zaskilniak, *op. cit.*, s. 363.

²⁸ *Ibidem*, s. 444.

²⁹ *Ibidem*, s. 443.

Bo też spojrzenie Stefana Tomaszewskiego na kwestię kształtowania się ukraińskiego narodowego państwa, na rolę Wielkiego Księstwa Kijowskiego, Księstwa Halickiego i Księstwa Halicko-Włodzimierskiego w ukraińskim procesie dziejowym, było zasadniczo różne od spojrzenia Mychajły Hruszewskiego.

Pełen wykład swej koncepcji Stefan Tomaszewski zaprezentował na kartach pracy *Ukraińska historia*³⁰. Studium to opublikował we Lwowie w 1919 r., a więc w czasie gdy Ukraińcy już od ponad roku starali się zbudować swą państwowość.

Ukraińcy rozpoczęli tę pracę na obszarze dawnego Imperium Rosyjskiego – w Kijowie. Tu Ukraińska Centralna Rada³¹, na czele której stał Mychajło Hruszewski, wydała w dn. 20 listopada 1917 r. – tj. niespełna dwa tygodnie po przewrocie bolszewickim – tzw. trzeci uniwersał, w którym proklamowała powstanie Ukraińskiej Republiki Ludowej (URL)³². Ostatecznie Rada ogłosiła jej suwerenność w dn. 25 stycznia 1918 r. Wpływ na tę decyzję miał fakt utworzenia przez bolszewików Ukraińskiej Ludowej Republiki Sowieckiej ze stolicą w Charkowie (24/25.12.1917)³³. Ukraińska Republika Ludowa związała się z państwami centralnymi podpisując z nimi w dn. 9 lutego 1918 r. traktat w Brześciu. Na jego mocy Niemcy i Austro-Węgry zobowiązały się do przekazania Ukraińskiej Republice Ludowej ziemi chełmskiej wraz z Zamościem oraz części Podlasia, czyli części okupowanych

³⁰ S. Tomashivskiy, *Ukraińska istoriia. Narys*, t. 1: *Starynni i seredni viki*, Lviv 1919. Cytaty zamieszone w niniejszym artykule pochodzą z wydania, które ukazało się w Monachium w 1948 r. pod zmienionym tytułem: *idem, Istoriia Ukrainy: starynni i seredni viki*, Miunhen 1948.

³¹ Ukraińska Centralna Rada została utworzona 17 marca 1917 r.

³² Co prawda „Wbrew pozorom »trzeci uniwersał« nie oznaczał, że działacze Rady Centralnej z Hruszewskim na czele wreszcie stali się niepodległościowcami. Zapowiadał on bowiem, że Ukraina nie zrywa jedności z Rosją i chce wejść w skład przyszłej rosyjskiej republiki federacyjnej”; Ł. Adamski, *Nacjonalista postępowy: Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*, Warszawa 2011, s. 199.

³³ J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772–1999: narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin 2000, s. 125.

przez siebie obszarów dawnej monarchii Romanowów. Ponadto Austro-Węgry

obiecowały wypełnić dawne żądanie ukraińskiego ruchu w Galicji – podzielić tę prowincję na dwie części, polską i ukraińską. Warunek ten został zapisany w tajnym protokole, dodanym do podstawowego tekstu pokoju brzeskiego³⁴.

Z części ukraińskiej, która miała obejmować tzw. wschodnią Galicję ze Lwowem oraz północną Bukowinę, miał zostać utworzony „ukraiński koronny kraj Austrii”³⁵. Te zapisy spowodowały powszechne protesty Polaków³⁶ i zaważyły na stosunku społeczeństwa polskiego do niepodległościowych dążeń ukraińskich, którym przypisywano „niemiecki rodowód”³⁷.

W dn. 1 listopada 1918 r. faktycznie rozpoczęła się wojna ukraińsko-polska. W nocy z 31 października na 1 listopada 1918 r. Lwów zajęły oddziały ukraińskie:

Mieszkańcy miasta, którzy [...] kładli się spać jeszcze jako poddani imperium austriackiego, rano obudzili się jako obywatele państwa ukraińskiego – od 9 listopada, zgodnie z oficjalną nazwą, Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej [...]. Rzeczywistość polityczna 1 listopada 1918 r. wydała się Polakom „koszmarem ze złego snu”³⁸.

W dn. 21 listopada 1918 r. oddziały ukraińskie zostały zmuszone do opuszczenia Lwowa i przeszły do jego oblężenia. Trwało ono do 22 maja 1919 roku. Dwa miesiące później wojna ukraińsko-polska zakończyła się wycofaniem wojsk ukraińskich za linię rzeki Zbrucz.

W czasie gdy w tzw. Galicji Wschodniej toczyła się wojna ukraińsko-polska (1.11.1918–16.07.1919), nastąpił koniec Wielkiej Wojny (11.11.1918), w której Niemcy i Austro-Węgry poniosły klęskę. To zaś

³⁴ *Ibidem*, s. 130.

³⁵ *Ibidem*, s. 140.

³⁶ L. Mroczyńska, *Spór o Galicję Wschodnią 1914–1923*, Kraków 1998, ss. 48–60.

³⁷ *Ibidem*, s. 59.

³⁸ J. Hrycak, *op. cit.*, s. 141.

skomplikowało położenie sprzymierzonych z nimi Ukraińców³⁹. W czasie konferencji pokojowej w Paryżu (18.01.1919–21.01.1920) członkowie misji dyplomatycznej Ukraińskiej Republiki Ludowej – z którą w styczniu 1919 r. połączyła się Zachodnioukraińska Republika Ludowa⁴⁰ – mieli bardzo trudne zadanie.

Kiedy w Paryżu rysowano nową polityczną mapę Europy Środkowo-Wschodniej, rozpoczął się konflikt zbrojny między Rzeczpospolitą Polską i Rosją bolszewicką (02.1919). W dn. 22 kwietnia 1920 r., gdy bolszewicy opanowali niemal całe terytorium Ukraińskiej Republiki Ludowej, stojący na jej czele ataman Symon Petlura zawarł sojusz z Polską, na mocy którego

strona polska uznała Dyrektoriat za najwyższą władzę na Ukrainie oraz zgodziła się z przynależnością Prawobrzeża do Ukrainy. Petlura z kolei zrzekł się na korzyść Polski Galicji Wschodniej, zachodniego Wołynia, Chełmszczyzny, Podlasia i Polesia⁴¹,

a więc ziem, które Ukraińska Republika Ludowa zagwarantowała sobie w traktacie brzeskim z 9 lutego 1918 r. Współczesny ukraiński historyk Jarosław Hrycak uznał, że podpisując porozumienie z Polską,

Petlura poświęcił ideę jedności ziem ukraińskich dla idei niepodległości. [...] zmierzał do tego, co można było rzeczywiście w danych warunkach osiągnąć⁴².

³⁹ Po przejęciu władzy w Kijowie przez gen. Pawła Skoropadskiego (29.04.1918) nazwę państwa Ukraińska Republika Ludowa zastąpiono nazwą Państwo Ukraińskie. Przez cały okres swego istnienia Państwo Ukraińskie ściśle współpracowało z Niemcami i Austro-Węgrami, których wojska stacjonowały na jego terytorium. Niedługo po klęsce Niemiec i Austro-Węgier Hetmanat upadł. W grudniu 1918 r. władzę w Kijowie przejął Dyrektoriat. Powrócono wówczas do nazwy Ukraińska Republika Ludowa; J. Hrycak, *op. cit.*, s. 134.

⁴⁰ W dn. 22.01.1919 r. w Kijowie proklamowany został *Akt o Zjednoczeniu Ukraińskiej Republiki Ludowej i Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej*, która od tej chwili otrzymała nazwę Zachodnioukraińskie Obwody Ukraińskiej Republiki Ludowej; *ibidem*, ss. 143–144.

⁴¹ *Ibidem*, s. 156.

⁴² *Ibidem*.

W kolejnych miesiącach 1920 r. teatr wojny obfitował w gwałtowne zwroty: w połowie sierpnia 1920 r. Armia Czerwona weszła na przedpola Warszawy, poniosła klęskę (13–25.08.1920) i w ciągu kilku miesięcy przedstawiciele Rzeczypospolitej Polskiej i Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej podjęli rozmowy pokojowe. W ich trakcie Polska wycofała poparcie dla Ukraińskiej Republiki Ludowej, w następstwie czego do rozmów zostali dopuszczeni przedstawiciele Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej (11.1920). Traktat pokojowy między Rzeczpospolitą Polską a Rosyjską Federacyjną Socjalistyczną Republiką Sowiecką i Ukraińską Socjalistyczną Republiką Sowiecką został podpisany w Rydze 18 marca 1921 r. Określono w nim przebieg granicy. W marcu 1923 r. zatwierdziła go Konferencja Ambasadorów Ententy, uznając polską suwerenność nad tzw. Galicją Wschodnią⁴³. Z państw ukraińskich powstałych u schyłku Wielkiej Wojny pozostało jedno – Ukraińska Socjalistyczna Republika Sowiecka.

W działania na rzecz utrzymania rodzącej się ukraińskiej państwowości żywo angażowali się ukraińscy historycy. Do ich grona należał Stefan Tomaszewski, który

od roku 1918, pozostając za granicą, pełnił różne obowiązki dyplomatyczne służąc Ukraińskiej Republice Ludowej i Zachodnioukraińskiej Republice Ludowej. Był członkiem misji dyplomatycznej tych państw na konferencji pokojowej w Paryżu⁴⁴.

Nabyte przezeń wówczas doświadczenia nie pozostały bez wpływu na jego spojrzenie na dzieje państw ukraińskich powstałych u progu ukraińskich dziejów. Bogatszy o nie pozostał jednak historykiem szkoły lwowsko/halickiej, a niektóre tezy jego wykładu w *Ukraińskiej historii* pozostają bliskie tezom historyków polskich

⁴³ Na mocy porozumienia „Strona polska uznała Dyrektoriat za najwyższą władzę na Ukrainie oraz zgodziła się z przynależnością Prawobrzeża do Ukrainy. Petlura z kolei zrzekł się na korzyść Polski Galicji Wschodniej, zachodniego Wołynia, Chełmszczyzny, Podlasia i Polesia”; *ibidem*, s. 156.

⁴⁴ O. Suchyi, *op. cit.*, s. 443.

XIX i początku XX wieku. Należała do nich teza wprowadzona do polskiej nauki historycznej u progu lat dwudziestych XIX w. przez Joachima Lelewela, a u progu lat sześćdziesiątych XIX w. przyjęta przez ruskiego (ukraińskiego) historyka Izydora Szaraniewicza reprezentującego szkołę lwowską/halicką, zgodnie z którą Wielkie Księstwo Kijowskie było państwem wschodnich Słowian zorganizowanym przez Waregów. Nie było więc pierwszym państwem rosyjskim, jak chcieli tego – niemal od początku istnienia naukowej rosyjskiej historiografii – historycy rosyjscy. Nie było też – jak chciał Mychajło Hruszewski – pierwszym państwem ukraińskim. Było państwem, z którego wykształcić miały się państwa jednoczące odrębne wspólnoty wschodnich Słowian, które z czasem uformowały się w narody⁴⁵.

Przyjąwszy tę fundamentalną tezę, Stefan Tomaszewski stanął na stanowisku, że w IX wieku Kijów stał się stolicą państwa waresko-ruskiego (Варяго-руська держава), tj. waresko-słowiańskiego. Zostało ono utworzone przez Waregów (Normanów) i połączyło ziemie zamieszkałe przez plemiona ruskie (słowiańskie). Ośrodkiem państwa waresko-ruskiego stała się ziemia słowiańskich Polan osiadłych nad Dnieprem. Naddnieprzańscy Polanie byli jedną z trzech grup plemion słowiańskich, z których następnie wykształcił się naród ukraiński. Tomaszewski pisał: „podstawą ukraińskiej narodowości były trzy plemiona [mieszkające] między Sanem i Dnieprem: Dulebowie, Drewlanie i Polanie”⁴⁶. Ziemia Polan stała się ośrodkiem państwa waresko-ruskiego w IX wieku. Następnie w jego granice została włączona ziemia Drewlan. Ostatnią grupę plemion, które były „podstawą ukraińskiej narodowości”, do państwa waresko-ruskiego włączył Włodzimierz Światosławowicz, który „po umocnieniu się w Kijowie [...] rozpoczął pochód na plemiona zachodnie, to jest na Lechię [Ляхію] (981) i zabrał połączone z nią dulebskie i chrobackie

⁴⁵ W drugiej dekadzie XX wieku w polskiej nauce historycznej pogląd taki sformułował Feliks Koneczny. Zob. F. Koneczny, *Dzieje Rosyi*, t. 1: *Do roku 1449*, Warszawa 1917, ss. 10–11, 279–281.

⁴⁶ S. Tomashivskiy, *Istoriia Ukrainy*, s. 26. Tłumaczenie wszystkich cytowanych fragmentów pracy Stefana Tomaszewskiego – Katarzyna Błachowska.

grody Przemyśl, Bełz, Czerwień⁴⁷. Po tym fakcie państwo waresko-ruskie stało się jednocześnie państwem ogólnoruskim (загально-руська держава), tj. państwem ogólnosłowiańskim.

Spoiwem będącym podstawą względnej jedności państwa waresko-ruskiego utworzonego przez Ruryka i jego następców, a które Włodzimierz Światosławowicz przekształcił w państwo ogólnoruskie, była jedność dynastii Rurykowiczów. Została ona utrzymana do śmierci Włodzimierza (zm. 1015). Jego synowie podjęli jednak walkę o tron kijowski (1015–1019). Walkę o panowanie w Kijowie wygrał Jarosław Mądry (zm. 1054), lecz doświadczenie wojny z braćmi spowodowało, że u schyłku życia, by zapobiec walkom między swoimi synami i zapewnić utrzymanie jedności „ziemi ruskiej” (państwa ogólnoruskiego), książę wprowadził nowe prawo regulujące zasady obejmowania władzy nad Kijowem i innymi grodami – prawo starszeństwa rodowego. Zasadę tę Tomaszewski uważał za tożsamą z zasadą senioratu przyjętą w większości państw europejskich w XI wieku⁴⁸. Zwrócił nawet uwagę, że Jarosław Mądry, wprowadzając ją, postąpił podobnie jak współczesny mu „sfrancuziały Norman« Wilhelm w Anglii⁴⁹.

Zasada senioratu (prawo starszeństwa rodowego), wprowadzona w państwie ogólnoruskim by zapewnić mu zachowanie względnej jedności, jak wskazał Tomaszewski, „miała jednego wroga – wielką płodność książęcego rodu”⁵⁰. Z jej powodu w rodzie Rurykowiczów bardzo szybko pojawiła się grupa książąt-*izgojów*, tj. książąt, którzy zgodnie z zasadą starszeństwa rodowego (senioratu) nie posiadali prawa do obejmowania grodów⁵¹. W tej sytuacji książęta-*izgoje* zaczęli

⁴⁷ *Ibidem*, s. 36.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 46.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ Stefan Tomaszewski przyjął objaśnienie reguł zasady starszeństwa rodowego, które przedstawił rosyjski historyk Siergiej Sołowjow (S.M. Solov'ev, *Istoriâ otnošenij meźdu ruskimi knáz'ami Rûrikova doma*, Moskwa 1847; *idem*, *Istoriâ Rossii s drevnejših vremen*, t. 1, Moskwa 1851; tłumaczenie przytoczonych poniżej fragmentów *Historii Rosji* – K. Błachowska). W wyjaśnieniu tym czytamy: „Książęta uważają całą ruską ziemię w całości za niepodzielne władztwo całego swojego rodu, przy

występować przeciw prawu starszeństwa rodowego (senioratu), dążąc do wprowadzenia zasady dziedziczenia grodów w prostej linii (*wotczina*). Tomaszewski podkreślił, że walka między dążeniami „dośrodkowym rodowym i odśrodkowym *wotczynnym* – zaczęła się zaraz po śmierci Jarosława [Mądrygo]”⁵² i właśnie

z powodu tej walki „ruska ziemia” bardzo wczesnie straciła prawo nazywać się państwem. Ona stała się tylko pojęciem historyczno-geograficznym⁵³.

Pierwszym w gronie książąt-*izgojów*, którzy ostatecznie doprowadzili do rozbicia państwa ogólnoruskiego, był Rościsław (zm. 1067), wnuk Jarosława Mądrygo po jego najstarszym synu Włodzimierzu. Włodzimierz Jarosławowicz zmarł w 1052 r., dwa lata przed swym ojcem, a zatem nigdy nie zasiadł na tronie kijowskim. Z tego powodu jego syn i potomkowie w następnych pokoleniach byli wykluczeni z prawa do panowania w Kijowie i pozostałych ważnych grodach. Rościsław Włodzimierzowicz był jednak księciem-*izgojem* energicznym i w 1064 r. zajął gród Tmutarakań na Półwyspie Tamańskim. Po kilku latach został otruty na polecenie cesarza

czym starszy w rodzie, wielki książę, siedzi na starszym stolcu, inni członkowie rodu zgodnie ze stopniem swojego starszeństwa zajmują inne stolce, inne włości bardziej lub mniej znaczące; jedność rodu trwa dzięki temu, że gdy umrze starszy, czyli wielki książę, to jego godność razem z głównym stolcem przechodzi nie do jego starszego syna, lecz do starszego w całym książęcym rodzie; ten starszy przesuwają się na główny stolec, przy czym i pozostali członkowie rodu [przemieszczają się] na te stolce, które teraz odpowiadają stopniowi ich starszeństwa”; *idem, Istoriâ Rossii s drevnejših vremen*, t. 1, Moskwa 1960, s. 56. Jednak „gdy w tej drabinie [rodowego awansu] został wyjęty jeden szczebel, to dalsze wspinanie się stawało się niemożliwe”; *ibidem*, s. 347. Działo się tak w przypadku śmierci któregoś z książąt, zanim został naczelnikiem rodu. Wówczas jego synowie, wnukowie itd. nie mogli zostać naczelnikami, bo „syn nie mógł dostąpić starszeństwa, jeśli jego ojciec nigdy nie był naczelnikiem rodu”; *ibidem*. Dlatego „niektórzy książęta i całe książęce plemiona [linie] są wykluczone ze starszeństwa rodowego i to wykluczenie jest uznawane za prawidłowe”; *ibidem*. Książąt wykluczonych z dostępu do godności naczelnika rodu, czyli objęcia Kijowa, nazywano *izgojami*.

⁵² S. Tomashivskiy, *Istoriia Ukrainy*, s. 47.

⁵³ *Ibidem*.

bizantyjskiego⁵⁴. Rościśław Włodzimierzowicz był pierwszym Rurykowiczem, który w dorosłe życie wszedł bez żadnego uposażenia, czyli pierwszym księciem-izgojem w rodzie. Zwrócił się więc ku odległemu Tmutarakaniowi, wyznaczając – jak się okazało – szlak, którym podążyć mieli książęta-izgoje następnego pokolenia. W efekcie od schyłku lat siedemdziesiątych XI w., gdy liczba książąt-izgojów znacząco się zwiększyła⁵⁵, Tmutarakań „stał się miejscem ucieczki wszystkich młodych książąt-izgojów, którzy wyszedłszy z wieku chłopięcego (zwyczajowo w wieku 16 lat) starali się zrzucić z siebie opiekę wychowawców tym sposobem, że uciekali na to Zaporozie XI w.”⁵⁶.

Rościśław Włodzimierzowicz, umierając w 1067 r., osierocił trzech chłopców (Ruryka, Wołodara i Wasylka), którzy w dorosłe życie weszli, podobnie jak ojciec, jako nieposiadający nic książęta-izgoje. Podobnie jak ojciec musieli też sami się o siebie zatroszczyć. I zrobili to bardzo skutecznie – zdobyli sobie Przemyśl. Tomaszewski pisał: „Nie wiemy dokładnie kiedy i w jakich okolicznościach Rościśławowicze zdobyli Przemyśl, lecz z dużym prawdopodobieństwem można sądzić, że go odebrali Polakom, korzystając z upadku Polski po [wygnaniu] Bolesława Śmiałego [1079]”⁵⁷. Zajęcie Piastom Przemyśla spowodowało, że

⁵⁴ Tomaszewski podał, że stało się to w 1066 r.; *ibidem*, s. 52. Współcześnie historycy przyjmują r. 1067; O.M. Rapov, *Knâžeskie vladenâ na Rusi v X – pervoj polovine XIII v.*, Moskwa 1977; L. Vojtovich, *Kniazivski dinastii shidnoi Yevropy (kinets IX – pochatok XVI st.): sklad, suspilna i politychna rol. Istoryko-henealochichne doslidzhennia*, Lviv 2000, s. 148.

⁵⁵ Tomaszewski wyliczył, że u progu panowania wielkiego księcia kijowskiego Wsiewołoda Jarosławowicza (1078–1093) „Nie licząc linii połockiej i Borysa Wiaczesławowicza, [...] widzimy wśród nich [książąt-izgojów]: 4 Światosławowiczów (Romana, Olega, Dawida i Jarosława), 2 Igorowiczów (Dawida i jego brata) i 3 Rościśławowiczów [Ruryka, Wołodara i Wasylka]”; S. Tomashivskyi, *Istoriia Ukrainy*, s. 51. Wymieniony przez Tomaszewskiego Borys Wiaczesławowicz (zm. 1078) był wnukiem Jarosława Mądrego i prawdopodobnie księciem w grodzie Wszyż (Вщиж), w ziemi czernihowskiej; O. Rapov, *op. cit.*, s. 199.

⁵⁶ S. Tomashivskyi, *Istoriia Ukrainy*, s. 51.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 62.

walka z Polską była jednym z głównych punktów politycznego programu naszych książąt, który realizowali oni bardzo pilnie przez całe swoje panowanie. W szczególności Wasylko snuł przed swoją tragedią [oślepieniem, 1097] dalekosiężne plany w tym kierunku, a Wołodar zapłacił za tę politykę krótką niewolą u Polaków (1122)⁵⁸.

Niedługo po zdobyciu przez Rościśławowiczów Przemyśla, najmłodszy z nich – Wasylko – zdobył dla siebie Trembowłę.

W 1087 r., jak podał Tomaszewski, wielki książę kijowski Wsiewołod Jarosławowicz (1078–1093) potwierdził ich prawa do ziem, które sobie zdobyli. Tomaszewski określił je mianem „podkarpackiej włości”, która obejmowała „ziemie nad Sanem i Wisłokiem oraz nad Dniestrem i Prutem”⁵⁹. Na południowym wschodzie włość ta nie miała uregulowanej granicy, ale „nie sięgała daleko poza obecną [początek XX w.] wschodnią granicę Galicji i Bukowiny”⁶⁰. Najważniejszymi grodami „podkarpackiej włości” Rościśławowiczów były Przemyśl, Jarosławł’, Sianik nad górnym Sanem, Trembowła nad Seretem, Halicz nad Dniestrem, Zwienigród nad górnym Bugiem i Kołomyja nad Prutem⁶¹.

W 1097 r. prawa Wołodara i Wasylka Rościśławowiczów (Ruryk zmarł w 1092 r.) do Przemyśla i Trembowli zostały uznane przez wszystkich członków dynastii Rurykowiczów. Tomaszewski pisał:

jesienią 1097 r. [został zwołany] sejm ukraińskich książąt, biskupów i bojarów w Lubeczu [...]. Celem zjazdu było: ustanowić *modus vivendi* między książętami. [...] W imię tej samej idei, która przyświecała Jarosławowi [Mądremu] («strzec ziemi ruskiej») obwieszczono, że od teraz każda książęca gałąź (plemię) ma dzierżyć swoją ojcowiznę, lub ziemię, która do tej pory była w jej rękach⁶².

Jednak natychmiast po zakończeniu zjazdu po „podkarpacką włość” Rościśławowiczów postanowił sięgnąć „przyjaciela *izgojskiej*

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 61.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 62.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, s. 53.

młodości Rościsławowiczów⁶³ – księżę Dawid Igorowicz – który na zjeździe w Lubeczu otrzymał gród Włodzimierz. „Diabelska intryga tego księcia”, jak czytamy „doprowadziła do osłepienia z rozkazu Światopełka [Izasławowicza, wielkiego księcia kijowskiego 1093–1113] młodego, męznego i tak niezawodnego Wasylka trembowelskiego”⁶⁴. W konsekwencji „barbarzyńskiego osłepienia Wasylka”⁶⁵ doszło do wojny między Rurykowiczami (1097–1100). Na czele książąt oburzonych postępkiem Światopełka Izasławowicza i Dawida Igorowicza stanął niezwykle poważany w rodzie księżę perejasławski Włodzimierz Monomach, syn Wsiewołoda Jarosławowicza, tj. poprzednika Światopełka na kijowskim tronie. W walki włączyli się Węgrzy, Polacy i Połowcy zapraszani przez walczących Rurykowiczów⁶⁶, a sojusze zmieniały się wręcz zaskakująco. W 1099 r. Rościsławowicze pogodzili się z Dawidem Igorowiczem⁶⁷. W tym też roku stanęli w szranki z samym wielkim księciem Światopełkiem Izasławowiczem. I zwyciężyli! Niedługo po tym, w 1100 r., odbył się zjazd Rurykowiczów w Wiatyczewie, który zakończył wojnę. Na zjeździe ustalono także, że ślepy Wasylko Rościsławowicz ma zrzec się Trembowli i przenieść się do swego brata Wołodara do Przemyśla. Decyzji tej Rościsławowicze nie wykonali, a ród nie zareagował. To zaś oznaczało, że Rościsławowicze ostatecznie umocnili się w swej „podkarpackiej włości”, chociaż

wciśnięci między Polskę, Włodzimierszczyznę [Wołyń], Węgry i step, musieli rozwinąć wielkie zapasy energii, żeby utrzymać ziemię w całości i w miarę możliwości powiększyć ją. I Rościsławowicze dorobili do tego zadania⁶⁸.

Skutecznie odpierając wrogów, Rościsławowicze byli pierwszymi, którzy „rozpoczęli systematyczną kolonizację Ponizja [późniejsze

⁶³ *Ibidem*, s. 62.

⁶⁴ *Ibidem*, ss. 62–63.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 54.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 63.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 62.

Podole] i tym sposobem zdobywali łąkę i step dla cywilizowanego życia”⁶⁹. Głównym obszarem prowadzonej przez Rościsławowiczów kolonizacji była „włość halicko-trembowelska” dzierzona przez Wasylka. Ona bowiem „była w pierwszym rządzie zainteresowana zabezpieczeniem od wschodu”⁷⁰ przed najazdami Połowców.

Poświęciliśmy nieco uwagi okolicznościom utworzenia i utrzymania przez Rościsławowiczów ich „podkarpackiej włości” – Księstwa Przemyskiego i Księstwa Trembowelskiego – gdyż w koncepcji Stefana Tomaszewskiego odegrała ona kluczową rolę w procesie kształtowania się ukraińskiej państwowości. Była, jak historyk rzecz określił, „pierwszym organizmem państwowym na Ukrainie”. Nie była jeszcze jednak państwem, gdyż w chwili utworzenia włość Rościsławowiczów stała się częścią wareskiego państwa ogólnoruskiego. Rościsławowicze uznali bowiem starszeństwo starosty rodu, tj. wielkiego księcia kijowskiego.

Stan ten szybko jednak miał się zmienić, gdyż w dobie aktywności Rościsławowiczów bardzo zaawansowany był już proces rozkładu państwa ogólnoruskiego. Proces ten został mimowolnie zainicjowany przez Jarosława Mądrego wprowadzeniem w 1054 r. prawa rodowego starszeństwa (senioratu). Był to, jak twierdził Tomaszewski, „pierwszy akt rozkładu państwa waresko-ruskiego”⁷¹. Kolejny etap rozkładu rozpoczął się w 1113 r. wraz z objęciem Kijowa przez Włodzimierza Monomacha, co było jawnym złamaniem zasady starszeństwa (senioratu), gdyż Włodzimierz nie był księciem najstarszym w rodzie. Był natomiast księciem najpotężniejszym i posiadającym największy autorytet. Tomaszewski wskazał, że w perspektywie przemian prawno-ustrojowych, które zaszły w wareskim państwie ogólnoruskim w latach 1054–1100, objęcie w 1113 r. tronu kijowskiego przez Włodzimierza Monomacha było

wyjściem pośrednim między prawem starszeństwa rodowego [które wprowadził Jarosław Mądry] i prawem dziedziczenia [do wprowadzenia którego dążyli

⁶⁹ *Ibidem.*

⁷⁰ *Ibidem.*

⁷¹ *Ibidem*, s. 57.

książęta-izgoje]. Co znaczy, że ani jedno nie było jeszcze całkiem martwe, ani drugie nie zdobyło jeszcze powszechnego uznania⁷².

Historyk podkreślił jednocześnie, że w 1113 r., gdy Włodzimir Monomach obejmował Kijów, nie istniała już jedność rodu Rurykowiczów, a właśnie „zjednoczony ród książęcy był symbolem i synonimem jedności całej ziemi ruskiej – Włodzimirzowego państwa”⁷³. „Włodzimirzowego”, czyli zbudowanego przez Włodzimierza Światosławowicza (Wielkiego, Świętego). W 1113 r. „cały ruski ród Włodzimierza I, czy Jarosława I” nie był jednością, gdyż kilka „książęcych linii (połocka, halicka, turowska i czernihowska) było już odsuniętych od kijowskiego wielkoksiążęcego tronu; jedność ruskiej dynastii była bezpowrotnie rozbita”⁷⁴. W następstwie tego rozbitcia „ruskie państwo w znaczeniu polityczno-prawnym przestało istnieć”⁷⁵. Co prawda Włodzimirz Monomach był na tyle silną osobowością, że po 1113 roku „Wytworzył się [...] nowy polityczny symbol dla Rusi: dynastia Włodzimierza Monomacha, »Włodzimirzowe plemię«, jednakże ona nie była w stanie zjednoczyć wszystkich ziem dawnego państwa ruskiego”⁷⁶. Syn Włodzimierza Monomacha, Mścisław Harald, kontynuując podjęte przez ojca dzieło przywracania jedności państwa (na nowych zasadach, tj. pod rządami Monomachowiczów), zdołał podporządkować sobie „nie więcej niż ¼ wszystkich »ziem ruskich«”⁷⁷, a i to nie na długo. Po śmierci Mścisława Harald (zm. 1132) dynastia Monomachowiczów „rozdzieliła się na osobne narodowe linie”⁷⁸.

Wielcy książęta kijowscy Włodzimirz Monomach i jego syn Mścisław na krótki czas zahamowali proces rozpadu państwa ogólnoruskiego, jednocząc w swych w rękach „¼” jego dawnych ziem.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, s. 56.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 57.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 56.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 57.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 61.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 57.

Nie zdołali jednak „anektować dla swego rodu” „podkarpackiej włości” Rościśławowiczów – obszaru, który z czasem zyskał nazwę *Haliczyna* (Галичина). Dzięki zachowaniu przez *Haliczynę* niezależności, „w dziejach Ukrainy i całej wschodniej Europy” mogła rozpocząć się „epoka halicka”⁷⁹. Powstać mogło niezależne Księstwo Halickie, w którym narodziła się idea państwowej suwerenności. Bo, jak pisał Tomaszewski, „jeżeli na starej Rusi możemy mówić o państwie i jego suwerenności, to ona wyrosła najpierw tu na zachodnich rubieżach, nie bez oczywistego wpływu sąsiednich krajów katolickich: Polski i Węgier, Czech i Niemiec”⁸⁰, a „Twórcami tej pierwszej państwowej organizacji na Ukrainie byli [...] książęta-izgoje Rościśławowicze”⁸¹. Oni to dzięki przedsiębiorczości i uporowi pozostawili następcom „podkarpacką włość”, „która już przez jedno pokolenie pozostawała całkowicie niezależna od Kijowa”⁸². Tym samym stworzyli fundament pod „odrębność epoki halickiej w historii Ukrainy i całej wschodniej Europy”⁸³.

Najważniejszą postacią tej epoki stał się syn Wołodara Rościśławowicza – Włodzimierko (Włodzimierz, zm. 1153⁸⁴) – który u progu lat czterdziestych XII w. został panem całej „podkarpackiej włości” Rościśławowiczów⁸⁵. Osiągnąwszy ten status, Włodzimierko przeniósł stolicę „podkarpackiej włości” z Przemyśla do Halicza (1141), który „leżał blisko politycznego i kulturowego ośrodka wschodniej Europy – Kijowa, bliżej kolonizowanych obszarów na Poniżu i przy dnieprzańskim szlaku handlowym”⁸⁶. Jednak już kilka lat po przeniesieniu stolicy „podkarpackiej włości” Rościśławowiczów do Halicza nastąpił dla Kijowa „krytyczny moment jego politycznej

⁷⁹ *Ibidem*, s. 61.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*, s. 57.

⁸⁴ Tomaszewski jako datę śmierci Włodzimierka Wołodarowicza podał r. 1152; *ibidem*, s. 69.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 70.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 69.

wartości”⁸⁷. Przyniosła go wojna o stołeczny gród państwa ogólnoruskiego, którą w latach 1149–1152 stoczyli potomkowie Włodzimierza Monomacha: Izaśław Pantelejmon (zm. 1154, wnuk Monomacha po najstarszym synu Mściśławie Haraldzie) i Jerzy Długoręki (zm. 1157, młodszy syn Monomacha). Pierwszy stał się założycielem wołyńskiej linii Rurykowiczów – Mściśławowiczów. Drugi był księciem suzdalskim, twórcą organizmu politycznego, z którego w przyszłości ukształtować się miało Wielkie Księstwo Moskiewskie.

W Kijowie utrzymał się Izaśław Mściśławowicz, lecz w następnych latach polityczne znaczenie grodu zanikało, aż do całkowitego upadku spowodowanego najazdem mongolskim. Skalę chaosu, który panował od połowy XII wieku, Stefan Tomaszewski oddał, przywołując liczby:

w ciągu 100 lat od śmierci Wsiewołoda II [poprzednik Izaśława Mściśławowicza w Kijowie] do pełnego politycznego upadku Kijowa (1146–1246), było tu: 47 panowań, 24 książąt z 7 linii i z 3 dynastii; z tych książąt jeden zasiadał [w Kijowie] 7 razy, pięciu książąt zasiadało po 3 razy, ośmiu po 2 razy. Co do długości panowania w ogóle było: jedno panowanie 13-letnie, jedno – 6-letnie, dwa – 5-letnie, jedno 4-letnie, trzy 3-letnie, siedem 2-letnich, rocznych i krótszych – trzydzieści pięć!⁸⁸

Rzeczywistą przyczyną gwałtownego osłabienia politycznej roli Kijowa w połowie XII w. nie była jednak wojna Izaśława Mściśławowicza i Jerzego Długorękiego. Wcześniej Rurykowicze stoczyli już niezliczoną liczbę wojen o ten gród. Powodem, dla którego wojna lat 1149–1152 stała się momentem inicjującym polityczny upadek „matki ruskich grodów”, było to, że na obrzeżach dawnego państwa ogólnoruskiego wykształcać zaczęły się już nowe polityczne regiony. Ośrodkiem jednego była *Haliczyna*. Drugi formował się nad górną Wołgą, w ziemi rostowsko-suzdalskiej, na której wyrosnąć miała Moskiewszczyzna (Московщина).

⁸⁷ *Ibidem*, s. 71.

⁸⁸ *Ibidem*, s. 72.

W tej trudnej dla obszarów dawnego państwa ogólnoruskiego epoce przeobrażeń niezwykle ważną rolę odegrała silna *Haliczyna* i... osłabienie Polski. Tomaszewski stwierdził jednoznacznie:

Wśród tego chaosu wypada uznać za polityczne szczęście, że Polska niemal w tym samym czasie (1138) wstępuje na drogę «prawa starszeństwa» i walk wewnętrznych oraz że spotyka w swym sąsiedztwie dobrze zorganizowaną *Haliczynę*. Inaczej ona [Polska] mogłaby już w XII w. zagarnąć ziemie ukraińskie⁸⁹.

Ale właśnie w drugiej połowie XII wieku *Haliczyna* – Księstwo Halickie – było stabilnym i silnym organizmem państwowym, rządzonym przez kolejnego Rościsławowicza, syna Włodzimierza Wołodarowicza – Jarosława Ośmiomysła (1153–1187). Ten właśnie organizm stał się fundamentem pierwszego państwa ukraińskiego – Księstwa Halicko-Włodzimierskiego.

Do jego utworzenia doszło po wygaśnięciu w 1198 lub 1199 r. – wraz ze śmiercią księcia Włodzimierza, syna Jarosława Ośmiomysła – dynastii Rościsławowiczów. Opustoszały halicki tron objął w 1199 r. książę włodzimierski, wnuk Izaśława Mściśławowicza (tego, który w latach 1149–1152 walczył o Kijów) – Roman Mściśławowicz. O wydarzeniu tym Tomaszewski napisał: „W ten sposób dopełniło się polityczne połączenie dwóch dotychczas wrogich sobie krajów ukraińskich, *Haliczyny* i *Włodzimierszczyzny*, epokowy fakt w historii Ukrainy – pierwsze urzeczywistnienie ogólnoukraińskiej idei państwowej”⁹⁰. Słowem, Roman Mściśławowicz „był twórcą pierwszego narodowego państwa ukraińskiego, któremu podstawę dała *Haliczyna*, pierwsza ukraińska ziemia, która wyodrębniła się z ogólnoruskiego państwa ponad sto lat wcześniej”⁹¹.

Wraz z powstaniem Księstwa Halicko-Włodzimierskiego – pierwszego narodowego państwa ukraińskiego – „nastał na obszarach

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*, s. 80.

⁹¹ *Ibidem*, s. 81.

dawnego ruskiego państwa ukraińsko-moskiewski dualizm, a Kijów szedł do roli grodu granicznego”⁹².

Stefan Tomaszewski oczywiście szczegółowo omówił panowanie twórcy pierwszego narodowego państwa ukraińskiego – Księstwa Halicko-Włodzimierskiego – Romana Mściśławowicza (zm. 1205) i jego następców, szczególnie Daniela Romanowicza (zm. 1264), wskazując ich osiągnięcia, zasługi oraz wyzwania, którym musieli sprostać. Zwróćmy jednak uwagę na refleksję, do której sprowokowały Stefana Tomaszewskiego okoliczności, w których pierwsze narodowe państwo ukraińskie przestało istnieć.

Stało się to w 1340 r., po tym jak haliccy bojarzy otruli swego bezdzietnego księcia Jerzego II Bolesława. Tomaszewski o wydarzeniu tym napisał ze smutkiem: „Tak lekkomyślnie sami Ukraińcy zburzyli swoją narodową państwowość”⁹³. Skutki były opłakane! Ukraiński historyk pisał:

obecnie możemy ocenić [...] historyczne znaczenie pierwszego ukraińskiego państwa i całą szkodę [wynikłą] z jego upadku. Była to pierwsza czysto ukraińska organizacja polityczna, która w chwili największej potęgi obejmowała 9/10, a pod koniec istnienia $\frac{3}{4}$ zaludnionych obszarów Ukrainy. Ona uchroniła Ukrainę przed przedwczesnym zniewoleniem i asymilacją ze strony Polski; rozrywając dynastyczne i kościelno-polityczne związki z *Moskiewszczyzną* na długo zatrzymała rozpoczęty w XII w. proces tworzenia się nad Wołgą nowego narodu politycznego ze składnika słowiańskiego i fińskiego, dając możliwość słabszym plemionom ukraińskim ukształtowania własnej narodowo-europejskiej kulturowej odrębności; otwierając kulturze zachodnioeuropejskiej dostęp na nasze ziemie, wpłynęła na przeobrażenie jednostronnej i aroganckiej kultury bizantyjskiej oraz na ochronę europejskiego ducha od takiego przeniknięcia mongolskim, jak to stało się na *Moskiewszczyźnie*. Zachodniej Ukrainie, w jej wielowiekowej walce z polskim parciem na wschód, dało to pierwsze ogólnoukraińskie państwo,

⁹² *Ibidem*, ss. 80–81. Stało się to już po najeździe mongolskim, bo wcześniej – mimo utraty znaczenia politycznego – Kijów utrzymał znaczenie ośrodka religijnego i handlowego i „W tym charakterze był Kijów nadal – przez niemal całe stulecie – przedmiotem politycznego antagonizmu między Mściśławowiczami z jednej, a Juriewiczami z drugiej strony; między Ukrainą i *Moskiewszczyzną*”; *ibidem*, s. 72.

⁹³ *Ibidem*, s. 103.

wielki zapas materialnych i ideowych sił, nie tylko do utrzymania historycznego stanu posiadania, ale i dla zdobycia rozległych przestrzeni na wschodzie. Na korzyść ukraińskiej państwowości XIII i XIV w. należy poczytać współczesną narodowo-polityczną i kulturową, a po części i językową odrębność Ukrainy pośród Słowian⁹⁴.

Taką ocenę znaczenia w ukraińskich dziejach pierwszego narodowego państwa ukraińskiego – Księstwa Halicko-Włodzimierskiego – oraz poprzedzającej je ukraińskiej organizacji państwowej – Księstwa Halickiego – Stefan Tomaszewski przedstawił w 1919 r., gdy państwo ukraińskie kształtowało się po raz kolejny. Jednak formułując swe uwagi nie mógł znać jego przyszłości.

Bibliography

- Adamski Ł., *Nacjonalista postępowy: Mychajło Hruszewski i jego poglądy na Polskę i Polaków*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.
- Balzer O., *Genealogia Piastów*, wyd. 2., Avalon, Kraków 2005.
- Błachowska K., *Księstwo Halicko-Włodzimierskie w dziejach Ukrainy. Perspektywa lwowska i kijowsko-lwowska: Izydor Szaraniewicz, Mychajło Hruszewski*, „Studia Polsko-Ukraińskie”, t. 5, 2018, ss. 19–31.
- Dąbrowski D., *Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich*, Wydawnictwo Historyczne, Poznań–Wrocław 2002.
- Dąbrowski D., *Genealogia Mścisławowiczów. Pierwsze pokolenia (do początku XIV wieku)*, Avalon, Kraków 2008.
- Hegel G.W.F., *Wykłady z filozofii dziejów*, t. 1, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1958.
- Hroch M., *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*, Columbia University Press, New York 1985.
- Hroch M., *Małe narody Europy: perspektywa historyczna*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław–Warszawa–Kraków 2008.
- Hrushevskiy M.S., *Istoriia Ukrainy-Rusi*, t. 1: *Do pochatku XI vika*, Naukovoho Tovarystvo Imeni Shevchenka, Lviv 1898; t. 2: *XI-XIII vik*, Naukovoho Tovarystvo Imeni Shevchenka, Lviv 1899; t. 3: *XIV-XVI viki*, Naukovoho Tovarystvo Imeni Shevchenka, Lviv 1900.
- Hrushevskiy M.S., *Istoriia Ukrainy-Rusi*, t. 2, nakładem autora, Lviv 1905; t. 3, nakładem autora, Lviv 1900.

⁹⁴ *Ibidem*.

- Hrushevskiy M.S., *Istoriia Ukrainy-Rusi*, t. 1, Z Drukarni Pershoi Spilky, Kyiv 1913.
- Hrycak J., *Historia Ukrainy 1772–1999: narodzyny nowoczesnego narodu*, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2000.
- Koneczny F., *Dzieje Rosyi*, t. 1: *Do roku 1449*, nakładem Spółki Wydawniczej Warszawskiej, Warszawa 1917.
- Koński T., *Hegel i jego filozofia dziejów*, [w:] *Wykłady z filozofii dziejów*, G.W.F. Hegel, t. 1, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1958, ss. XI–LXXVII.
- Korduba M., *Agnieszka*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, red. W. Konopczyński, t. 1, Polska Akademia Umiejętności/Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Kraków–Wrocław 1935, ss. 30–31.
- Mihal'čenko S.I., *Kievskāā škola: Očerki ob istorikah*, Izdatel'stvo Brānskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo instituta im. I.G. Petrovskogo, Brānsk 1994.
- Mroccka L., *Spór o Galicję Wschodnią 1914–1923*, Wydawnictwo Naukowe WSP, Kraków 1998.
- Pirih R.Ya., Telvak V.V., *Myhailo Hrushevskiy: biohrafichnyi narys*, Lybid, Kyiv 2017.
- Rapov O.M., *Knāžeskie vladenīa na Rusi v X – pervoj polovine XIII v.*, Moskovskij Gosudarstvennyj Universitet, Moskva 1977.
- Semkowicz W., *Geograficzne podstawy Polski Chrobrego*, „Kwartalnik Historyczny”, r. XXXIX, z. 2, 1925, ss. 258–314.
- Serczyk J., *25 wieków historii. Historycy i ich dzieła*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1994.
- Solov'ev S.M., *Istoriā otnošenij meždu ruskimi knāz'āmi Rūrikova doma*, Universitetskāā tipografiā, Moskva 1847.
- Solov'ev S.M., *Istoriā Rossii s drevnejših vremen*, t. 1, Tovarišestvo Obšestvennā pol'za, Moskva 1851.
- Solov'ev S.M., *Istoriā Rossii s drevnejših vremen*, t. 1, Izdatel'stvo social'no-ekonomičeskoy literatury, Moskva 1960.
- Suchy O., *Stepan Tomaszewski (1875–1930)*, [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2007, ss. 441–452.
- Szymanek K., *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
- Tomashivskiy S., *Ukrainska istoriia. Narys*, t. 1: *Starinni i seredni viki*, Vydavnyctvo Vchora i nyni, Lviv 1919.
- Tomashivskiy S., *Predtecha Isidora. Petro Akerovych, neznanij mytropolit rukskij (1241–1245)*, „Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni / Zapiski chyna sv. Vasiliia Velikoho”, t. 2, vyp. 3, 1926, ss. 221–313.
- Tomashivskiy S., *Petro: pershyi uniatskij mytropolit Ukrainy-Rusi. Istorychnyj narys*, Lviv 1928.
- Tomashivskiy S., *Boiarin chy ihumen? (Prychynok do pyttannia pro osobu mytropolita Petra Akerovicha)*, „Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni / Zapiski chyna sv. Vasiliia Velikoho”, t. 3, vyp. 1–2, 1928/30, ss. 171–178.

- Tomashivskiy S., *Do istorii Peremyshlia i joho yepiskopskoi katedry. Krytychni zamitky*, „Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni / Zapiski chyna sv. Vasiliia Velikoho”, t. 3, vyp. 1–2, 1928/30, ss. 179–190.
- Tomashivskiy S., *Vstup do istorii Cerkvy na Ukraini*, „Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni / Zapiski chyna sv. Vasiliia Velikoho”, t. 4, vyp. 1–2, 1931, ss. 1–161.
- Tomashivskiy S., *Istoriia Ukrainy: starinni i seredni viki*, Ukrainskiy Vilnyi Universytet, Miunhen 1948.
- Tomaszewski S., *Ruski epizod soboru lugduńskiego 1245 r. Szkic historyczny, sine nomine*, Lwów 1927.
- Topolski J., *Od Achillesa do Béatrice de Planissolles. Zarys historii historiografii*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 1998.
- Vojtovich L., *Kniazivski dynastii shidnoi Yevropy (kinets IX – pochatok XVI st.): sklad, suspilna i politychna rol. Istoryko-henealohichne doslidzhennia*, Instytut Ukrainoznavstva im. I. Kripiakevicha NAN Ukrainy, Lviv 2000.
- Wiech S., *Królestwo i ziemie zabrane 1831–1855*, [w:] *Historie Polski w XIX wieku*, red. A. Nowak, t. 2, cz. 1: *Historie polityczne*, M. Karpińska, S. Wiech, T. Gąsowski, G. Kucharczyk, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2013, ss. 151–215.
- Zaszkilniak L., *Historia Ukrainy*, [w:] *Historia na Uniwersytecie Lwowskim. Badania i nauczanie*, red. J. Maternicki, J. Pisulińska, L. Zaszkilniak, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2016, ss. 347–372.